

SƏMƏD VURĞUN QORİ SEMİNARİYASINDA OXUYUBMU?

(və ya seminariyanın arxivi niyə yandı?)

Şəmistan NƏZİRLİ

İki günlük Qori səfərimdən qayıdıb Gürcüstan Maarif Muzeyində axtarırları davam etdirməyə gəldim. Qapını üzümə açan direktor Anna Mixaylovna Samadaşvili salamımı almazdan əvvəl sevincək:

- Şəmistan, - dedi, - səni təbrik edirəm, ötən ildən bəri axtardığın 1219 sayılı qovluğu tapmışam (Bu qovluğun nömrəsini 1976-cı ildə Gürcüstanın Əməkdar müəllimi Məhyəddin Sultanov vermişdi).

Mən təşəkkür edərək qovluğu alıb oxu zalına keçdim. Qovluqda 1915-1916-cı illərdə seminariyanın sinif jurnallarında ibtidai məktəbə qəbul imtahan komissiyasının sənədləri saxlanılır. Burada Vəkilovlar nəslindən on altı nəfər haqqında Qazax qəza rəisinin verdiyi müxtəlif arayışlar, ərizələr var. Sənədlərdən dördü Salahlı kənd sakini Səməd ağa Yusif ağa oğlu Vəkilova məxsusdur. Əlli ikinci səhifədəki ərizədə Yusif ağa oğlu Səməd ağa Vəkilovun seminariyanın Azərbaycan şöbəsi nəzdindəki ibtidai məktəbə qəbul olunmasını xahiş edir.

Ərizənin üstündə seminariyanın direktoru Fyodor Antonoviç Smirnovun dərkənarı var. Direktor qəza rəisindən xahiş edir ki, şəhadətnamələri və sənədləri Salahlı kənd sakini Səməd ağa Vəkilovun valideynlərinə təqdim edib bildirin ki, oğlunun yaşı çatmadığına görə 1915-ci ildə seminariyanın ibtidai məktəbinə qəbul olunmayacaq.

Yusif ağa Vəkilovun ərizəsinin altında əərb ərifbəsi ilə imzası və mötərizədə rus dilində «Yusif ağa Vəkilov» da yazılıb. Bir az aşağıda isə oxuyuruq: «Sın Samed aqa Vekilov rodilsya 10-qo fevralya 1906 qoda». Həmin qovluğun qırx ikinci səhifəsində (1236 sayılı işdə) Yusif ağa 1916-cı ildə ikinci dəfə oğlu Səməd ağa Vəkilovu ibtidai məktəbə dövlət hesabına qəbul etməyi direktordan xahiş edir və ərizəsində bildirir ki, «kasıbam, oğlumu oxutmaq üçün heç bir maddi vəsaitim yoxdur. Zati-alinizdən acizənə xahişim budur ki, Sizə tapşırılan müəllim seminariyası nəzdində açılan Tatar (Azərbaycan - Ş.N.) şöbəsinin ibtidai məktəbinin hazırlıq kursunda oğlum Səməd ağanın püşkatma yolu ilə dövlət hesabına oxuması üçün sə-sə buraxılmasına icazə verib kömək edəsiniz.

Bir daha ərz edim ki, keçən il, yəni 1915-ci il tarixdə bu məsələ ilə əlaqədar sizə ərizə ilə müraciət etmişdim. Lakin 1915-ci ildə səsə qoymaq qaydası olmadığından zati-aliniz xahişimi rədd etmişdi. Oğlumun aşağıdakı sənədlərini də təqdim edirəm: doğum haqqında 2306 sayılı yaş kağızı, 137 sayılı çiçək peyvəndi haqqında həkim arayışı və ictimai mənşəyi haqqında 44 sayılı şəhadətnamə. Yusif ağa Vəkilov, 27 may 1916-cı il.

Oğlum Səməd ağa Vəkilov 1906-cı il, fevralın 10-da anadan olmuşdur».

Çox təəssüf ki, bu dəfə də ata Yusif ağa Vəkilov arzusuna çatı bilməmiş, bala-cə Səmədin isə bəxti gətirməmişdir. Yusif

ağanın birinci ərizəsinə yaşı çatmır, bu il seminariyada xəzinə hesabına qəbul olunmayacaq dərkənarı qoyan direktor Fyodor Smirnov ikinci ərizənin üstündə yazıb:

Е , 10

а -

Onu da xatırladaq ki, Zaqafqaziya Maarif sərdarlığının 1875-ci ildə Maarif Nazirliyi tərəfindən təsdiqlənmiş Əsasnaməsində qəbul şərtlərindən biri uşaqların yaş fərqləri idi. «Zaqafqaziya Maarif Seminariyası yanındakı ibtidai məktəbə uşaqlar 10 yaşından, aşağı hazırlıq sinfinə 14 yaşından, birinci sinfə 16 yaşından (oğlan uşaqları) qəbul olunurlar».

Şübhəsiz ki, qəbula gələn uşağın çox olmasına görə Yusif ağa Vəkilovun hər iki ərizəsinə əməl etməyən direktor bir bəhanə tapmışdır. 1915-ci ildə doqquz yaşlı Səməd Vəkilovun yaşı çatmır, 1916-cı il

məyir. Ona görə lazımdır ki, hər tövr olsa özge bir darülmüəllimin də açılmasına çalışıb səy edək və nə qədər bu iş tezce iqdām etsək, bir o qədər bizim üçün xeyir və səlahdır. Hal-hazırda hər şeydən artıq ehtiyacımız müəllimlərdir».

XIX əsrin səksəninci illərində seminariyanın Azərbaycan şöbəsinin müfəttişi Aleksey Osipoviç Çernyayevski ildə 3500 verst yol qət edib oxutmaq üçün qəzalardan on beş-iyirmi müsəlman balasını zorla toplayırdı. XX əsrin əvvəllərində isə maarifə, məhsilə axın gur sel kimi Azərbaycana yayıldı. Hətta Şimali Qafqazın ayrı-ayrı bölgələrində belə - Acarıstanda, Abxaziya, Balkariya və Dağıstanda seminariyanı bitirən azərbaycanlı müəllimlər dərs deyirdilər. Heç şübhəsiz ki, bu, Həsən bəy Zərdabi, Mirzə Fətəli Axundov, Soltan Məcid Qənizadə, Firudin bəy Köçərli, Səfərəli bəy Vəlibəyov kimi

Səməd Vurğun Həmid Əfəndiyevlə, 1955-ci il, İyul. Qazax Daş Salahlı.

ərizəsinə isə yaşı ötmüşdür dərkənarı qoyan direktor onu qəbul etməmişdir. Yuxarıda qeyd etdik ki, yalnız 1915-1916-cı tədris illərində on altı nəfər Vəkilov soyadlı gənc qəbul üçün ərizə vermişdir. Görünür, bir qəzadan və eyni soyaddan qəbula gələn uşaqların çoxluğu da Səməd Vəkilovun işinə əngəl törətməmişdir. Sənədlərdən məlum olur ki, həmin illərdə Qori Seminariyasının Azərbaycan şöbəsində oxumaq istəyənlərin axını çox güclü olmuşdur. Bunu 1914-cü il üçün qardaşını qəbula aparmaq istəyən Məmmədəli Sidqiyyə Firudin bəy Köçərlinin 1913-cü il 14 noyabr tarixli cavab məktubunda əyani görürük. Firudin bəy məktubunun bir yerində Məmmədəli Sidqiyyə yazır: «Bu axır vaxtlarda imtahana gələnlərin həddi-hesabı yoxdur. Bir vakansiyanın - boş yerin üstündə yeddi-səkkiz nəfər cəngicida edir».

Firudin bəy Köçərli bu vacib qəbul məsələsinə toxunaraq hələ 1906-cı ildə «İrşad» qəzetində dərc etdirdiyi «Bir darülmüəllimin kifayətirmi» məqaləsində milli vətəndaş yangısı ilə qəzəblə yazırdı: «Qafqazın uzaq guşələrindən elm və təhsil dalınca Qoriyə gəlmiş uşaqların beşi qəbul olunur, qırx beşi isə ürəyi qəmli, gözü nəmli geri qayıdırlar. Qərribə haldır ki, elm və bilik axtaranlar elm və bilikdən məhrum və məyus olurlar. Bu isə böyük zülm və ədalətsizlikdir. Bu ona bənzəyir ki, aclara yemək və susuzlara su verməyib məhrum edəsən. Cism və bədəne xörək və təam lazım olan kimi, ruhun da qiyada ehtiyacı var. O qida da elm, mərifət və ədəbdən ibarətdir. Beş yerə əlli adamın ərizə verməyi buna şəhadət verir ki, bir darülmüəllim bu halda bizə kifayət et-

fədakar maarif xadimlərinin qoyduqları təməl daşının müsbət təsiri idi.

Diqqətli oxucu əgər fikir verdisə, hər iki ərizədə Səməd Vurğunun atası Yusif ağa oğlunun təvəllüdünü olduğu kimi, 1906-cı il, doğum gününün isə fevralın 10-da olduğunu yazır.

Bu faktları 1978-ci ilin oktyabr ayında aşkar etmişdim. O vaxtdan da şəxsi arxivimdə qalır. Səməd Vurğunun anadan olmasının 80, 90 və 100 illik yubiley günlərində bu barədə söhbət açmaq istədim. Amma keçmiş seminaristlər və Vurğun-sevənlərin əksəriyyəti bu faktı hələ sovet dövründə üzə çıxarmağı məsləhət bilmədilər. Bəziləri deyirdilər ki, artıq martın iyirmi biri Səməd Vurğunun doğum günü kimi dövlət tərəfindən rəsmiləşdirilib. Bu fakt yuxarı təşkilatlarda, xüsusilə, MK-da söz-söhbətə səbəb ola bilər. Yuxarıda oturanlar belə başa düşərlər ki, doğum günü fevralın 10-da olduğu halda, Səməd Vurğun nə üçün onu gizlədib, martın 21-də yazıb?..

Tarixdə heç nə izziz, soraqsız qalmır. Hardasa istər yazılı, istərsə də yaddaşlarda əbədiləşən şəxsiyyətlərin bioqrafiyası yaşıyır, nəsildən-nəslə keçir. Bu mənada, hər şey öz adı ilə çağırılmalı, Səməd Vurğun kimi şairin, şəxsiyyətin bioqrafiyasındakı bütün faktlar dəqiq olmalıdır.

Fədakar tədqiqatçı, filologiya elmləri doktoru, mərhum professor Nazim Axundov 1948-ci ildə Səməd Vurğunla görüşmüş və həmin il ilk dəfə şairin «Bibliografiya»sını tərtib etmişdir.

Sonralar - 1976-cı ildə «Şuşa» qəzetinin 28, 30 sentyabr və 2, 5 oktyabr saylarında «Səməd Vurğunla görüşlər» adlı silsilə xatirələrini dərc etdirmişdir. Xatirələ-

rin birincisində «Səməd Vurğun hansı gündə anadan olmuşdur» fəslində Nazim Axundov yazır: «Mir Cəlal Səməd Vurğunun «Bibliografiya»sının əlyazmasını görüb sevindi və zarafatyana sual verdi ki, Səməd Vurğun haqqında ilk sanballı məqaləni kim yazmışdır? Mən cavab verdim ki, əlbəttə, Siz! 1932-ci ildə yazdığınız «Özünü yenidənqurma yollarında» adlı məqalə, mənə, Səməd Vurğun haqqında ilk yaxşı məqalələrdən biridir. Mənim sözlərim müəllimim Mir Cəlalı, görünür, həvəyə gətirdi. O, ayağa durdu, qolundan tutub məni qonşu otaqda əyləşən, Nizami dına Ədəbiyyat İnstitutunun o zamankı direktoru mərhum Məmməd Arif Dadaşzadənin otağına apardı. «Bibliografiya» haqqında Məmməd Arifə ürək dolusu danışdı. Məmməd Arif isə öz növbəsində «bibliografiya»nı vərəqləyib yarıciddi-yarızarafatla dedi:

- Mir Cəlal, bir halda ki, əsər xoşuna gəlib, götür, redaktə elə, qoy çap olunsun.

Belə də oldu... Lakin əsərin əvvəlində Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığının əsas tarixlərini yazarkən maraqlı müəmma meydana gəlmişdi. Burda Səməd Vurğunun anadan olduğu gün, ay və il göstərilməli idi. Kitablarda olduğu kimi, «Səməd Vurğun 1906-cı ildə baharın əvvəllərində doğulmuşdur» yazmaq qeyri-dəqiq idi. Bu məqsədlə Mir Cəlalə müraciət etdikdə, o, Səməd Vurğunun özü ilə bu mövzuda danışmağı məsləhət bildi. Mən Yazıçılar İttifaqına getdim. Onun yanında xeyli adam olduğundan oturub gözləyirdim. Mənim çox gözlədiyimi görən katibə içəri girib bir aspirantın onu görmək istədiyini bildirən kimi Səməd Vurğun gözləmə otağına çıxdı. Əl verib görüşdük, divanda yanaşı oturub nə üçün gəldiyimi soruşdu. Mən «Bibliografiya»nı ona göstərdikdə sevindi, əlini bıqlarına çəkdi və bir növ təəccüblə soruşdu:

- Yəni bunların hamısını mən yazmışam?

- Bəli, Səməd müəllim, ola bilsin ki, hələ mənim nəzərimdən qaçan əsərlər də vardır, - dedim.

- Axı mən çap edilən əsərlərimin hamısını toplamamışam, sənə bu işdə necə kömək elə bilərəm?!

- Səməd müəllim, mən başqa məqsədlə Sizin yanınıza gəlmişəm. Görək məni bağışlayasınız, anadan olduğunuz günü heç bir kitabdan tapa bilmədim, çox yerdə yazırlar ki, baharın ilk günlərində anadan olmusunuz.

- Oğul, doğrusu, mən özüm də hansı gündə doğulduğumla maraqlanmamışam. Əlimdə bir şəhadətnamə də yoxdur.

- Səməd müəllim, tez-gec bu günü dəqiq müəyyən etmək lazım gələcəkdir. Bu «Bibliografiya»da isə həmin günü göstərmək çox vacibdir.

O, əlini alına çəkdi, qartal baxışlarıyla ətrafı süzərək soruşdu:

- Bu gün martın neçəsidir?

Mən cavab verdim ki, bu gün 20 mart 1948-ci ildir.

Səməd Vurğun dedi ki, həmişə baharın ilk günlərində doğulduğumu mənə deyirdilər.

- Elə isə icazə verin dəqiq olsun, baharın ilk günlərini deyil, baharın ilk günü - 21 mart 1906-cı il yazacaq.

- Yaz oğlum, hamı bilir ki, mənim bahar bayramından çox xoşum gəlir...

Bir il sonra 1949-cu ildə Mir Cəlalın redaktorluğu ilə mənim «Səməd Vurğun (Bibliografiya)» kitabım çapdan çıxdı. Kitabın beşinci səhifəsində ilk dəfə olaraq: «**21 mart 1906-cı il. Səməd Vurğun (Səməd Yusif oğlu Vəkilov) Qazax rayonunun Salahlı kəndində doğulmuşdur**» sözləri yazılmışdır. Bundan sonra bütün mənbələrdə həmin tarixi işləmək bir adət şəklini aldı.

(Davamı 12-ci səhifədə)

SƏMƏD VURĞUN QORI SEMINARIYASINDA OXUYUBMU?

(Əvvəli 5-ci səhifədə)

Az, çox az ömür yaşayan istəkli Səməd Vurğun cəmi əlli yaşında dünyadan köçdü. İlk gəncliyində yetimlikdən, otuz yeddinci ilin qara tufanlarından minbir əziyyət çəkən, Böyük Vətən müharibəsi illərində gecə-gündüz cəbhələr gözən və ömrü boyu yetim-yesirə əl tutub qayğı göstərən, xalqını, millətini sevən Səməd Vurğun nə zaman asudə yaşamaq haqqı qazanmışdı ki, öz tərcümeyi-halını müfəssəl yazmağa da vaxt tapaydı?!

Heç olmasa yetmişinci illərə kimi sağ qalsaydı, atası Yusif ağanın onu oxutmaq üçün Qori Seminariyasına müraciət etməsini istər-istəməz xatırlar, bu sənədləri də axtarıb Tbilisi arxivindən tapardı.

O vaxtdan otuz il keçir. 1879-cu ilə qədər təhsil alan üç yüzə

Səməd Vurğun Sidqi Ruhulla ilə

arxiv binası yerli-dibli yox idi. Yerində gül-çiçək əkilmişdi. Gürcüstan Maarif Nazirliyinə getdim. Orada mənə dedilər ki, 1992-ci ilin dekabr ayında Tbilisidə Xalq Cəbhəsi ilə keçmiş prezident Z.Qamsaxurdiya hakimiyyəti arasında gedən döyüşlər zamanı atılan mərmidən Gürcüstan Xalq Maarif Muzeyinin arxivi yanib külə döndü.

Seminariya arxivinin direktoru Anna Mixaylovna Samadaşvilini axtarıb tapdım. Çavçavadze küçəsində arxiv üçün ona birçə otaq vermişdilər. Otaqda bir kitab rəfi, on beş - iyirmi də dəftər-kitab vardı. Anna Mixaylovna məni görüb balasını itirmiş ana sayağı kövrəldi:

- Yandı, - dedi, Şəmişan, hamısı yandı, külə döndü. Qırx iki min seminariya sənədindən, ekspонат və foto şəkillərindən birçə vərəq belə xilas edə bilmədim. Mənim əlli ilə yaxın qapı-qapı düşüb yığıdığım, göz bəbəyi kimi qoruduğum nadir sənədlər gözümün qabağında yanib kül oldu. Gecə saat 2-də mənə xəbər verdilər. Oğlumun maşını ilə təcili gəldim, alov ərşə qalxmışdı. Kənarda oturub səhərə qədər ağlamışam...

2008-ci il, sentyabr

Səməd Vurğun Möhsün Poladovla

yaxın Azərbaycan oğullarının sənədləri indi vaxtilə Tbilisidə yerləşən Gürcüstan Xalq Maarif Muzeyinin arxivində yoxdur.

1999-cu ilin aprel ayında keçmiş sərkərdələrimizlə bağlı Tbilisiyə yaradıcılıq ezamiyyətinə getmişdim. Keçmiş hərbiçilərimiz haqqında axtarışlarıma yekun vurub, seminariyanın arxivinə də baş çəkmək istədim. Həmin ünvana gəldim, gördüyümə inanmaq istəmirdim. Qədim